

Historiker Henning Henningsen: Havet er hedensk og kræver ofre

*Efter gammel kristen overtro er havet hedensk, vel fordi det mentes at være fyldt med uhyggelige væsner. Da Satan eller Lucifer og hans engle blev udstødt fra himlen, faldt nogle af dem på jorden, siger en folkelig overlevering, og de blev til bjergfolk eller underjordiske, nisser og trolde, mens andre faldt i søen og blev til havfolk: havmænd og havfruer. Desuden vrirmede det med sælsomme havuhyrer: søslanger, kraker (kæmpefisk), havtrolde osv. Man var på det rene med, at disse væsner forlangte menneskeofre; selv den fredsommeligt udseende havmand åd druknede søfolk, mente man. Det var derfor en almindelig tro, at disse uhyrer var berettigede til sådanne ofre, ellers ville de hævne sig på skibet og fremkalde frygtelige storme og mange forlis. Søen tager dem, der er forudbestemt til at drukne; hvad søen ønsker, beholder den, sagde man. Det var derfor en vidt udbredt sædvane, at sømænd og fiskere fandt sig i tanken om, at de kunne være forudbestemt til at drukne og derfor ikke ville lære at svømme. Faldt de over bord, var det bedre, mente de, at de straks druknede og ikke trak den uundgåelige pine i langdrag. Derfor var mange søfolk også indstillet på ikke at forsøge at redde deres overbordfaldne kammerater, som tydeligt nok hørte søen til. Havet var den rette grav for sømanden, sagde man. Blev man alligevel reddet, hjalp det ikke meget, for søen skulle nok få fat i én alligevel til slut. Den lod sig ikke snyde for det, der rettelig tilhørte den. Den stadig udbredte tradition, at en kaptajn bør gå ned med sit skib, hviler måske til syvende og sidst på samme overbevisning, at havet kræver ham selv sammen med skibet. Den bunder ikke i juridiske overvejelser, idet lovgivningen op gennem tiden nok har betonet, at kaptajnen, hvad enten det drejer sig om et orlogs- eller handelsskib, ikke må forlade sit skib, så længe det er ham muligt at blive derpå, og der kan være håb om dets redning. Men derefter skal han forlade det, bl.a. fordi han har ansvaret for mandskabet og dets frelse. Nu til dags opfatter man traditionen som et spørgsmål om kaptajnens æresbegreb eller pligtforømmelse, hvis ikke man ser på den som et udtryk for hans kærlighed til sit. Det er vel muligt, at den rigtige forklaring skal findes i sømandsovertroen. På samme måde mente man, at et sunket skib tilhørte søen og ikke burde bjerges og sættes i fart igen. Skete det alligevel, kunne man være sikker på, at havet krævede sin ejendom tilbage, så det ville forlise igen. Det var ligeledes en udbredt tro, at et sunket og atter hævet skib ville være plaget af de druknede søfolks genfærd.*

*Hedensk er også tanken om skibets værneånd. Ligesom enhver gammel gård på land har sin nisse, som hjælper til på den og beskytter den, hvis han da ellers bliver behandlet ordentligt, - han er åbenbart en af gårdmandsslægtens forfædre, har et skib en værneånd, en venlig skibsnisse, som må formodes at være en død fhv. sømand på samme skib. Han skildres normalt som en lille mand med gråt skæg, iklædt rød nissehue, sejldugsbukser og søstøvler. Som julenissen, hvem han har taget form efter, forlanger han sin grød hver dag og bliver sur, hvis man driller ham. Han hjælper med ved skibsarbejdet om bord, især i farlige situationer, og advarer mod kommende farer. Han forlader skibet, når det skal gå under - også når det er i søen - og svømmer over til et andet skib, hvor han eventuelt modtages med uvilje af dettes nisse. Denne figur kaldes også efter hollandsk og tysk klabautermanden, hvilket oprindelig vist nok betyder manden med den lille kalfatrehammer, kalfatremanden. Han går nemlig rundt i skibet og reparerer alle skader; man hører ham tydeligt banke - næsten som en bankeånd. Efter nogles mening er han en træånd, som er kommet om bord i et stykke af det træ, skibet er bygget af, men ellers er han ikke forskellig fra nissen. Det er først i sen tid - hen imod år 1900 - at han har skiftet væsen og er blevet et sømandsgenfærd, af udseende som et skelet i sort oliefrakke, der stående i vantet varsler drukning og forlis.*

*Reinkarnation, genfødsel, er en forestilling, som ikke hører til den kristne tro. I den maritime overtro finder man mange eksempler på sjælevandring, dvs. at døde søfolk fortsætter tilværelsen som havdyr, både i og over vandet, specielt som fugle. Forvandlingen anses for det meste at være en straf, og disse dyr varsler da også storm og ulykker. Hvis en sømand dræber dem, bringer det ofte død. Kun sjældent er disse dyr hjælpsomme. Om flere fugle, især albatrosser, nævnes det, at de i store sværme overfalder overbordfaldne søfolk med deres stærke næb, så de har svært ved at forsvare sig, selv om de trækker deres sømandskniv. Især hakker fuglene gerne øjnene ud på dem og flænses kinder, skuldre og hænder til blods. Flere af dem,*

der blev reddet op på skibet, døde senere af sådanne mishandlinger, og sømænd fortalte, at de forfærdelige fugles terrorangreb føltes værre end frygten for hajerne. Den eneste trøst var, at redningsmandskabet bedre kunne lokalisere den ulykkelige, når fuglene sværmede over ham. Af skrøneagtig karakter er de beretninger, man af og til hører fortalt, at en druknende har grebet fat om albatrossens ben eller hals og således har kunnet holde sig oven vande, indtil han blev fisket op.

Fra gammel tid har man påstået, at druknede søfolk levede videre som sæler, som skildpadder - der er flere eventyrlige historier om, at overbordfaldne har reddet sig ved at ride på en skildpadde - og delfiner. Allerede den græske mytologi hævdede, at delfinerne nedstammede fra tyrrenske sørøvere, som vinguden Dionysos havde omskabt. Om delfinerne fortælles også, at de reddede overbordfaldne ved at lade dem ride på deres ryg.

Døde, ikke begravede søfolk, som ikke fandt ro i havet, mentes ofte at vende tilbage til deres skib som gengangere. Undertiden hjalp de deres rædselsslagne kammerater i skibsarbejdet, men ofte varslede de skibets undergang. Herved opstod den moderne version af klabautermanden, som oprindeligt var en venligsindet skibsnisse, men nu blev til en uhyggelig havenes ånd, en dødning i sort olietøj, som spåede død, når han viste sig stående i vantet. I historier fra den maritime verden blev der også fortalt at begravede sømænd kunne følge deres skib, hvis de ikke sank i dybet. Det samme gjaldt overbordfaldne, som i dagevis kunne sejle bagefter deres skib. De forsøgte at klatre om bord, troede man, - derfor måtte man ikke lade løse ender hænge udenbords, - men de kunne også komme op over ankerkranbjælken. De tilbageblevne kammerater blev højst uhyggelige til mode, når de hørte de dødes stemmer eller anede dem som en skygge. Undertiden var der nogen, der hørtes trampe på dækket, sommetider så de tydeligt, hvordan de kom ind i lukafet, lavede støj og kiggede på de sovende søfolk i køjerne, bøjede sig over kompasset foran rorgængerens, klatrede op i riggen under mærkelige lyde osv. Undertiden arbejdede de med om bord. Ofte fortælles om, at der pludselig var en ekstra mand på råen ved sejlbergning; bagefter var han gådefuldt forsvundet.

Var der omkommet flere undervejs, kunne de alle møde op på samme tid som spøgelser og skræmme de levende, som derfor allerhelst ville rømme i næste havn. Meningen med de dødes genkomst var formentlig den, at de ville få deres kammerater til at bede for dem. Andre kunne komme for at hævne sig, hvis de f.eks. med vilje var skubbet i søen eller på anden måde var blevet myrdet; deres agt var da at trække deres morder med i søen til sig. De fleste gengangere var dog ikke ondskabsfulde, men venlige. De kunne forudse uheld om bord, f.eks. at mastekurven ville falde ned, og forinden få den mand, der sad deroppe, til at forlade den. De kunne advare mod lynnedslag, de kunne purre ud til vending, så skibet i sidste øjeblik undgik at løbe på et skær; de varslede om at lette anker, når en orkan ville komme, eller ændre kurs, når land var nær, måske når de var ved at kollideres med et skib eller et isbjerg. Men de kunne også varsle forlis og stranding. Det er disse ondt-varslede spøgelser, som i en sen tid har overtaget klabautermandens rolle, det uhyggelige skelet iført olietøj.

Kilde: Henning Henningsen, Sømandens våde grav: Begravelse til søs - sømandens tanker om liv og død, paradiset og helvede, Årbog fra Handels- og Søfartsmuseet på Kronborg, 1987.